اهمیت، ضرورت و فوائد برنامه ریزي و سازماندهي

نظام هستی و قوانین حاکم بر آن، از برنامه‌ریزی و نظمی شگفت‌انگیز حکایت می‌کند. با دقت در پدیده هستی در می‌یابیم که دست پرمهر پروردگار هر چیز را در جای خویش نهاده است. خداوند در قرآن می‌فرماید: «همان که هفت آسمان را طبقه طبقه بیافرید. در آفرینش آن بخشایشگر هیچ‌گونه اختلاف نمی‌بینی. باز بنگر آیا خلل می‌بینی»؟ جهان آفرینش با همه بی‌کرانگی‌اش، بانظم، انسجام و ترکیب‌های حساب شده آمیخته است. پیدایش شب و روز، رفت و آمد فصل‌ها، خواب زمستان و بیداری در بهار، همگی نشانه‌های آشکار نظم و برنامه‌ریزی جهان هستی است. خداوند همواره در قرآن کریم از جلوه‌های گوناگون نظم هستی پرده برمی‌دارد و ما را با این گوهر گران‌بها آشنا می‌سازد و می‌فرماید: «همان کسی که فرمانروایی آسمان‌ها و زمین از آن اوست ... و همه چیز را آفریده و به دقت اندازه‌گیری کرده است».

از مجموعه آیات قرآن بر می‌آید که در این جهان محدود، هر چیزی را وقتی و هر کاری را زمانی لازم است و وقت‌شناسی، برنامه‌ریزی و تنظیم امور در آفرینش مورد توجه آفریدگار متعالی بوده است که آیات و نشانه‌هایش را با تأمل در جهان هستی و معجزه خداوند، یعنی قرآن می‌توان دریافت. امام علی علیه‌السلام در وصف قرآن می‌فرماید: «بدانید که در آن علم آینده و سخن از گذشته و دوای درد شما و مایه نظم و سامان‌دهی میان شماست.» بنابراین قرآن که کتاب هدایت و زندگی‌آموز انسان‌هاست، بهترین راه‌ها را فراروی ما بازمی‌کند و بهترین برنامه‌ریزی حیات انسانی به شمار می‌آید.

متن تحقيق

در عصر ارتباطات و پيشرفت هاي شگرف براي كسب علم و دانش و رشد فكري و اجتماعي و معنوي و هر كاري، انسان نياز به برنامه ريزي و تنظيم اوقات دارد، اسلام به عنوان كاملترين دين الهي كه براي بشريت آمده بر مسئله برنامه ريزي تأكيد و پافشاري نموده است.

١- سفارش علي(ع) به نظم در واپسين لحظات

علي(ع) به امام حسن(ع) و امام حسين(ع)، و همه فرزندانش و تمامي كساني كه وصيّت نامه حضرت به آنان مي رسد اين گونه وصيّت كرد: «اوصيكما... بتقوي الله و نظم امركم؛(١) شما دو نفر را به تقواي الهي و نظم و برنامه ريزي در كارها سفارش مي كنم.»

٢- مؤمن بايد برنامه ريزي داشته باشد

علي(ع) فرمود: «للمؤمن ثلاث ساعاتٍ: فساعة يناجي فيها ربّه و ساعةً يرمّ معاشه و ساعة يخلّي بين نفسه و بين لذّتها فيما يحلّ و يجمل؛(٢) سزاوار است مؤمن را سه زمان باشد: زماني كه در آن با پروردگارش راز و نياز كند، و زماني كه هزينه هاي زندگي را تأمين كند، و زماني را به خوشي هاي حلال و زيبا، اختصاص دهد.»

امام صادق(ع) فرمود: «در حكمت آل داوود، چنين آمده است، سزاوار است مسلمان خردمند زماني را به اعمال ميان خود و خداوند اختصاص دهد و زماني را با خوشي هاي حلال سپري كند كه اين زمان، كمک به آن دو وقت خواهد بود.»(٣)

ضرورت برنامه ريزي

در منابع اسلامي به چند جهت برنامه ريزي را ضروري و لازم دانسته است.

١- عمر و زمان به سرعت در حال گذشت است و گذشت آن محسوس نيست.

علي(ع) فرمود: «الفرصة تمرّ مرّ السّحاب؛(۴) زمان و فرصت همچون ابر در حال گذر است.»

بر لب جوي نشين و گذر عمر ببين
كاين اشارت زجهان گذرا ما را بس
۲- عمر و زمان قابل بازگشت نيست و به هيچ طريقي نمي توان آن را برگرداند.
علي(ع) فرمود: «الفرصة سريعة الفوت، و بطيئته العود؛(۵) فرصت به سرعت مي گذرد و به كندي برمي گردد.»
۳- زمان با هيچ چيز قابل معاوضه نيست.
علي(ع) فرمود: «الفرصة غنمٌ؛(۶) زمان و فرصت غنيمت و منفعتي است (كه با چيزي قابل معاوضه نيست.)»
هر سرمايه اي را انسان از دست دهد قابل جبران است جز سرمايه عمر و زمان كه قابل جبران نيست.
فخررازي در ذيل آيه «والعصر انّ الانسان لفي خسرٍ؛(۷) به عصر سوگند كه انسان ها هم در زيانند.» چنين مي گويد: «يكي از بزرگان پيشين مي گويد: معني اين سوره را من از مرد يخ فروشي آموختم كه فرياد مي زد و مي گفت: «ارحموا من يذوب رأس ماله ارحموا من يذوب رأس ماله؛ رحم كنيد به كسيكه سرمايه اش ذوب مي شود،رحم كنيد به كسي كه سرمايه اش ذوب مي شود.» پيش خود گفتم: اين است معني «انّ الانسان لفي خسرٍ» عصر و زمان بر او مي گذرد و عمرش پايان مي گيرد و ثوابي كسب نمي كند و در اين حال زيانكار است.»(۸)
گويند: گدائي در مغازة مردي آمد به او گفت: يک گوني از اين گردوها را به من عطا كن. صاحب مغازه گفت: گداي ناشي! كجا ديده اي يک گوني گردو را به عنوان گدايي به گدا بدهند؟ گدا كنار گوني نشست گفت: اجازه ميدهي دانه اي از آن ها را بردارم، صاحب مغازه گفت: بردار، دوباره گفت: دومي را اجازه مي دهي... صاحب مغازه گفت: گويا همان يک گوني را مي خواهي يكي يكي از من بگيري.
روزگار هم سرماية ما را لحظه به لحظه از دست ما مي برد بدون اينكه متوجه آن باشيم.
افسوس كه ايام جواني بگذشت
حالي نشد و جهان فاني بگذشت
مطلوب همه جهان، نهان است امروز
ديدي همه عمر در گماني بگذشت
رسول خدا(ص) فرمود: «انّ العمر محدودٌ لن يتجاوز احدٌ ما قدر له...؛(۹) عمر محدود است هيچ كس از مقداري كه براي او تعيين شده است رد نمي كند.»
و فرمود: «كن علي عمرک اشحّ منک علي درهمک و دينارک؛(۱۰) بر عمر (و زمان) حريص تر باش تا نسبت به درهم و دينار.»

۴- مديريت زمان نشانه رشد اجتماعي و عامل سعادت اخروي است.

رسول خدا(ص) فرمود: «انّ عمرک مهر سعادتک ان انفذته في طاعة ربّک؛ عمر (و زمان) قيمت و بهاي سعادت تو است اگر (با برنامه ريزي) در مسير طاعت خدا به كار گرفته شود.»
و در جاي ديگر فرمود: «احذروا ضياع الاعمار فيما لايبقي لكم ففائتها لايعود؛(۱۱) از ضايع كردن عمر در چيزي كه ماندگار نيست پرهيز كن چرا كه عمرهاي از دست رفته قابل برگشت نيست.»

۵- لزوم انجام كارها در وقت خودش

لازم است هر كاري در زمان مقرر و مناسب خود انجام گيرد و اين امر بوسيله برنامه ريزي ميسر مي گردد.

برنامه ريزی

رسول خدا(ص) فرمود: «الامور مرهونةٌ باوقاتها؛(۱۲) هر كاري در گرو زمان خودش است.» از طرف ديگر اگر فرصت دادي و با برنامه ريزي در زمانش انجام ندادي دچار حزن و اندوه مي شود.
پيامبر اكرم(ص) فرمود:« اضاعةٌ الفرصة غصّةٌ؛(۱۳) ضايع كردن فرصت (در مسير غير صحيح) غصّه مي آورد.»
و فرمود: «ترک الفرص غصصٌ؛(۱۴) ترک فرصت ها (و بهره برداري نكردن) غصّه ها در پي دارد.»

۶- راه رسيدن به موفقيّت

معروف است که امام راحل (ره) آن قدر منظم بود که عرب مغازه دار بازار هويش نجف، با آمدن او ساعت خود را تنظيم مـي كرد.«مارون كور» با برنامه ريزي دقيق، يكي از آثارش را در ضمن رفتن از خانه بيماري به خانة بيمـار ديگـر نوشـت.»(۱۵)و دكتر «برزي» زبان فرانسوي و ايتاليايي را هنگام رفتن به اداره و بازگشت از آن ياد گرفت.»(۱۶)شيخ انصاري با برنامه ريـزي كه داشت علاوه بر كارهاي اصلي، هر روز يک جزء قرآن، يک نماز جعفر طيّار، زيارت جامعه و زيارت عاشورا مي خواند.(۱۷)

۷- از لحظات عمرمان پرسش مي شود

علي(ع) فرمود: «انّ عمرک عدد انفاسک و عليها رقيب يحصيها؛(۱۸) عمرت همان تعـداد نفـس هـاي تـو است كه بر آن نگهباني است كه آن را شمارش مي كند.»
رسول خدا(ص) فرمود:«لا تزول قدما عبد يوم القيامة حتي يسئل عن اربعٍ عن عمره فيما افناه و عن شبابه فيما ابلاهً...؛(۱۹)بنده در روز قيامت، گام از گام بر نمي دارد مگـر آن كـه از چهـار چيـز پرسـيده شـود: از عمرش كه چگونه سپري ساخته، و از جواني اش كه چگونه هدر داده است...»

فوائد برنامه ريزي

برنامه ريزي فوائد گرانسنگ فراواني دارد كه به اهم آن ها اشاره مي شود.

۱- اولويت هاي زندگي مشخص مي شود

يقينا كارهاي زندگي انسان يک دست نيست، برخي مهمتر است، برخـي مهـم، و برخـي اهمّيـت كمتـري دارد، برنامه ريزي اولويت ها و اهم ها را مشخص مي كند.
در شرع اسلام هم توصيه شده كه در تزاحم كارها اهم را انتخاب كنيد، آنگاه فـالاهم را علّامـه طباطبـايي وقتي تفسير الميزان را مي نوشتند، ابتدا بي نقطه مي نوشتند، بعد كه مرور مجدد مي كردند، آن را نقطـه گذاري مي كردند. از ايشان علّت اين كار سؤال شد، گفتند: من حسـاب كـرده ام اوّل كـه بـي نقطـه مـي نويسم و بعد در مرور نقطه مي گذارم، چند درصد در وقتم صرفه جويي مي شود.

۲- تمام اوقات انسان مفيد و مؤثر مي شود

انسان در برخي حالات توان كارهاي سنگين را دارد و در برخي حالات لازم است به كارهـاي سـبک تـر و كارهاي مطالعاتي راحت تر، بپردازد، اگر برنامه ريزي در كار باشد تمام آنات انسان مفيـد و مثمـر خواهـد بود.

علي(ع) فرمود:«رحم الله امرءاً علم انّ نفسه خطاه الي احبه فبادر عمله و قصّر امله؛(۲۱) خدا رحمت كنـد مردي را كه بداند نفس هاي او گام هاي او به سوي مرگ است پس بر انجام عملش مبادرت بورزد و آرزوها را كوتاه كند.»

مرحوم امام خميني، تحرير الوسيله را در حال تبعيد در تركيه نوشتند. مرحوم فيض كاشـاني كتـاب شـعر "طاقديس" را در مسير راه سرويس بهداشتي (مستراح) مي سرايد. و يكي از بزرگان در وقتي كه غـذا داغ بود ناگزير بود، درنگ كند تا غذا سرد شود به نوشتن مي پرداخت، به تدريج كه نوشته هايش زياد شد، آن ها را به چاپ رساند و ان را «پنج دقيقه هاي قبل از غذا» نام نهاد.(۲۲)

۳- امكان ذخيره سازي وقت فراهم مي شود

برنامه ريزي باعث مي شود هر كار در جاي خود انجام و به اندازه خود وقت ببرد، در نتيجه امكان ذخيـره سازي وقت فراهم است. علي(ع) فرمود:«الامور مرهونة باوقاتها؛(۲۳) كارها در گرو اوقات خود مي باشد.» يعني هر كار بايد با برنامه ريزي در وقت و زمان خود انجام گيرد.

و مناسب است هر كسي در برنامه ريزي روزانه در پازل يا جورچين زمان هر كار را مشـخص كنـد، زمـان كار، زمان مطالعه، زمان عبادت و خواندن قرآن و دعا، زمان استراحت و خواب، زمان تفريح و ورزش، زمان روابط خانوادگي و اجتماعي، و ساعتي نيز براي خلوتم در نظر بگيرم.

مرحوم استاد مطهري برنامه ريزي دقيق داشت از جمله در شبانه روز ساعتي را براي رسيدن به مشـكلات فرزندان خويش قرار داده بود و بر انجام فرائض ديني آنان نظارت دقيق داشت. در كنـار تهجـد و تـدريس مطالب قابل توجه را در فرصت هاي مناسب و به طور منظم يادداشت مي كرد.(۲۴)

گويند از طلبه پرسيدند متأهل شدن شما بر وقت و فراگيري درس شما اثر منفي نگذاشته است در جـواب گفت: برعكس وقت من افزوده شده است. چرا كه زمان هايي را كه صرف شستن لباس و نظافت حجـره و آماده نمودن غذا مي كردم، اكنون از آن براي فراگيري علوم استفاده مـي كـنم و همسـرم كـار شسـتن و نظافت... را انجام مي دهد.

۴- سريعتر و مطمئن تر به هدف رسيدن

كسي كه برنامه ريزي دارد، طبق برنامه حركت مي كند و در طول روز استهلاک و هدر دادن وقت ندارد به سرعت تلاش مي كند به برنامه هاي خود برسد و همين امر باعث مي شود كـه بـا سـرعت و هـدف خـود نزديک تر شود؟

۵- امكان ارتباط با مردم و خدا فراهم مي شود

بسيارند كساني كه مي گويند موفق نمي شويم در روز مقداري قرآن بخوانيم و يا مناجات و دعا با خدا داشته باشيم، رازش اين است كه برنامه ريزي ندارند. اگر ساعتي را در روز مخصوص خواندن قرآن و دعا قرار دهند يقيناً موفق خواهند شد.

شيخ انصاري با اين كه مرجع تقليد است و از مادر خويش سرپرستي مي كند و به كار درس و تعليم خود مي رسد با اين حال هر روز يک جزء قرآن، نماز جعفر طيار، زيارت جامعه و زيارت عاشورا مي خواند.(۲۵) چرا كه برنامه ريزي دارد. و همين طور براي سر زدن به خويشاوندان و يا سركشي از مردم در محل تبليغي، نياز به برنامه ريزي و اختصاص وقت داريم.

۶- كم شدن استرس ها و فشارهاي رواني

در طول روز اگر انسان هم مشغول انجام كارها باشد و هم برنامه ريزي قبلي نداشته باشد دچار اضطراب و استرس مي شود ولي اگر از قبل برنامه ريزي داشته در حين انجام كار دچار اضطراب نمي شود گاهاً با برخي از دوستان طلبه برخورد مي كنيم كه مثلاً نمي دانند براي شبهاي قدر چه سخنراني و چه برنامه اي داشته باشند، همين امر باعث مي شود مطالعات آن شب و روز با اضطراب انجام گيرد. طبيعةً از كيفيت مطلوب برخوردار نخواهد بود. ولي اگر از اول ماه مبارک برنامه ريزي داشته باشد در آن شب دچار استرس نخواهد شد.

آقايي مي گفت: من در قم هم كه هستم مي دانم براي شب عاشورا و يا مثلاً شب قدر در ايّام تبليغي چه سخنراني داشته باشم لذا سعي مي كنم در طول مطالعات سالم، سخنراني انتخاب شده جذّاب و پرمحتوا كنم با جمع آوري مطالب جديد و جذاب.

۷- به تمام كارها مي رسيم

برنامه ريزي دقيق و همه جانبه نگر، باعث مي شود كه براي هر كاري زماني در نظر گرفته شود، هيچ كاري از قلم نيفتد.

براي همه اتفاق افتاده كه برخي كارها را هر روز مي خواهيم انجام دهيم ولي موفق نمي شويم بخاطر عدم برنامه ريزي و اختصاص وقت به آن كار.

از بزرگي پرسيدند نماز شب بخوانيم بهتر است يا شب را مطالعه كنيم، در جواب گفت: كاري كنيد كه هم نماز شب بخوانيد و هم مطالعه كنيد.

مرحوم علّامه طباطبايي حتي در شب قدر نيز برنامه مطالعاتي داشت به اين جهت تفسير وزين الميزان در شب قدر به پايان مي رسد.

استاد حسن زاده آملي در ذيل اين عبارت علّامه طباطبايي «تمّ الكتاب و اتفق الفراغ من تأليفه في ليلة القدر المباركه...»دانشجويان عزيز ما سرمشق بگيرند كه حضرت علّامه طباطبايي شب قدر را به بحث و تحقيق آيات قرآني احياء مي كرد و تفسيرش در اين شب فرخنده به پايان رسيد. آري:

به هوس راست نيايد به تمني نشود
كاندرين راه بسي خون جگر بايد خورد

و اضافه مي كند كه صاحب جواهر، شيخ حسن نجفي نيز كتاب «جواهر الكلام في شرح شرايع الاسلام...» را در شب قدر به پايان مي رساند.»(۲۶)ابويعلي جعفري داماد شيخ مفيد(ره) دربارة شيخ مفيد مي گويد:«او جز پاسي از شب نمي خفت آنگاه به پا مي خاست و نماز مي گزارد، كتاب مي خواند، يا درس مي گفت يا قرآن تلاوت مي كرد.»(۲۷)

و حسن ختام اين بخش را خاطره اي از امام خميني(ره) قرار مي دهيم:

فرشته اعرابي نوه امام مي گويد:«امام در طول شبانه روز حتي يک دقيقه وقت تلف شده و بدون برنامة از قبل تعيين شده نداشتند با توجه به اين شرايط سنّي و ميزان فعاليتي كه داشتند باز هم ساعت خاصي را در سه نوبت- هر كدام نيم تا يک ساعت- به اهل منزل اختصاص داده بودند كه هر كدام از ما كه مايل بوديم، خدمت ايشان مي رسيديم و مسائل خودمان را مطرح مي كرديم.امام در اين ساعات معمولاً از نظر فكري و روحي به خانوداه توجّه داشتند، هيچ سؤالي را بي جواب نمي گذاشتند...»(۲۸)

اصول برنامه ريزي

براي برنامه ريزي بهتر براي كارهاي زندگي روزمرّه و استفاده بهينه از زمان، ضروري است به اصول و قواعدي كه ما را ياري مي رساند به جدّ توجه داشته باشيم.

۱- توجه به كوچک ترين واحد زمان

نوع نگرش به زمان گوياي روشن استفاده از آن است، گاه در برنامه ريزي زمان را به صورت روز و هفته و ماه و سال مي بينيم كه اين برنامه ريزي دقيقي نيست و منجر به هدر رفتن وقت و زمان مي شود، گاه به صورت ريزتر ملاحظه مي شود. در برنامه ريزي دقيق و ظريف بايد كوچكترين واحد زمان را از ثانيه و لحظه و دقيقه مشخص كنيم.

برنامه ريزي دقيق و خوب يعني نجات دادن و ذخيره سازي وقت در پرتو نگرش و توجّه به كوچكترين واحد زمان. مي گويند: آيت الله آخوند ملّا علي همداني براي وقت خود ارزش بسيار قائل بود حتي از فرصت هاي كوتاه هم استفاده مي كرد و معمولاً هرجا مي رفت كتابي زير بغلش بود.(۲۹)

در شرح حال ابوريحان بيروني آمده است: آني از اشتغالات علمي غلفت نكرد و دستش از تحرير و زبانش از تقرير و مغزش از فكر و چشمش از مطالعه فراغت نداشت يكي از دوستان ابوريحان در حال احتضار بر وي وارد شد. آن حكيم علم دوست و تشنة معرفت مسأله اي رياضي از وي پرسيد.

او گفت: «در اين حال چه جاي سؤال است حكيم گفت: وداع دنيا با علم به اين مسأله بهتر است از وداع با جهل به آن او پاسخ سؤال را گفت و از نزد او خارج شد و در اثناي راه بود كه ابوريحان از دنيا رفت.»(۳۰)

علي(ع) فرمود:«انّ عمرک عدد انفاسک و عليها رقيبٌ يحصيها؛(۳۱) عمرت همان (تعداد) شماره هاي نفس تو است كه بر آن مراقبي گمارده شده است تا آن را شمارش كند.»

۲- اولويت بندي كارها

كارهاي روزانه ما سه گونه اند: الف: امور فوري و اهم ب: كارهاي مهم و متوسط، ج: امور عادي و معمولي و غير مهم. اگر كارها درست اولويت بندي شود در موضوعات جزئي و بي اهمّيت وقت صرف نمي شود بلكه براي وظائف اهم و مهم سرمايه گذاري مي شود.

علي(ع) در اين زمينه مي فرمايد:«من اشتغل بغير المهم ضيّع الاهمّ؛(۳۲) هر كس به چيزي كه مهم نيست بپردازد، آنچه را كه اهمّيت بيشتري دارد از دست مي دهد.»

و در جاي ديگر فرمود:«شرّ ما شغل به المرء وقته الفضول؛(۳۳) بدترين چيزي كه آدمي وقت خود را صرف آن مي سازد، كارهاي اضافي است.»

۳- صرفه جويي در زمان

صرف جويي يعني جلوگيري از هدر رفتن وقت و بهرة صحيح و كامل از زمان و وقت بردن است.براي رسيدن به اين امر لازم است سارقان وقت و زمان را شناسايي و مهار كنيم كه اهم آن ها از اين قرار است.

الف: تعارفات

تعارفهاي بيش از حد و نبودن شهامت "نه" گفتن نابودگر فرصت ها به شمار مي رود. عامل ناتمام ماندن كارها به حساب مي آيند.

ب: تلفن هاي غيرضروري

تلفن و همراه، ابزار سودمندي است كه حتي مي تواند عامل صرفه جويي در وقت باشد ولي گفت و گوهاي طولاني، حاشيه روي هاي بي مورد و حتي استفاده مكرّر از آن خصوصاً اِس و مس ها و خستگي رواني، تحليل قوا، وقفه در كارها، و در نتيجه موجب هدر رفتن وقت و زمان مي شود.

ج: ملاقات هايي كه بدون برنامه قبلي در محيط كار و يا جاهاي ديگر واقع مي شود

د: خود محوري: هم باعث اتلاف وقت مي شود از اين جهت كه از تفويض كار به ديگران خودداري مي شود و هم سبب فشار عصبي و تنش هاي رواني مي گردد.

هـ آماده نبودن لوازم

لوازم مورد نياز هر كاري را قبل از شروع كار آماده كنيم وگرنه باعث اتلاف وقت مي شود.

و: ارتباط با افراد ناباب

از ارتباط با افرادي كه با خودخواهي، بي توجهي و حماقت وقت انسان را مي دزدند خودداري كنيم.

ح: استفاده نبردن از بيكاري

از زمان بيكاري ناخواسته همچون قرار گرفتن در صف ها... به نحو مناسب مانند مطالعه، حفظ شعر، قـرآن و دعا... استفاده كنيم.

ك: انرژي را تقسيم نكردن

بسياري از افراد در ساعات آغازين صبح انرژي بيش از حد مصرف مي كنند و در ساعات باقيمانـده بـر اثـر خستگي مفرط زمان را از دست مي دهند.
رهرو آن نيست گهي تند و گهي خسته رود رهرو آن است كه آهسته و پيوسته رود

ل: فهرست كار را آماده نكردن

هر شب كارهاي فرداي خود را فهرست كنيم وگرنه باعث اتلاف وقت مي شود.

م: عدم الويت گذاري

مشخص نبودن الويت ها نيز سارق وقت است.(۳۴)
چرا كه بدون اولويت بندي وقت صرف موضوعات جزئي و بي اهمّيت خواهد شد و همين طور پشت گوش اندازي ها، ميهمان ناخوانده، اطلاعات ناقص، خستگي و استرس و... سارقان وقت هستند.

۴- بركت و توفيق

در فرهنگ اسلامي در اصول برنامه ريزي به دو نكته مهم توجّه شده است كه مي تواند به عنوان يكـي از اصول برنامه ريزي مطرح باشد.

الف: بركت

«بركت در حقيقت خيري است كه در چيزي پايدار و همراه آن است، مانند بركت در نسل، كه بـه معنـاي فراواني نسل و فرزندان يا جاودانه ماندن نام به سبب آن است. بركت در غذا آن است كه به طور مثال گروه زيادي با آن سير شوند و بركت در وقت آن است كه كاري در آن بگنجد كه معمولاً در وقتـي هماننـد آن نمي گنجد.»(۳۵)
بر اين اساس است كه يک شب قدر برابر است با هـزار مـاه، و اعمـال در آن شـب از همـين مقـدار ثـواب برخوردار است.براي مراعات بركت، خوب است بدانيم انجام كارها و عمل در زمان هاي مثـل مـاه رمضـان، شب قدر، ماه مباركي چون شعبان، رجب، عيد، جمعه، ... همراه با بركت است، قرآن خواندن، با وضو بودن، صله رحم، سحرخيزي، دوري از گناه، خوش خلقي و... مي توانند عامل بركت عمر و وقـت باشـند.برعكس، گناه، بدنمازي و بي نمازي، ترانه گوش دادن، بودن سگ در منزل و... عامل بي بركتي وقت و عمر است.

ب: توفيق

توفيق الهي كه به معناي رديف شدن اسباب و وسيله كار و عدم مانع براي آن است در برنامه ريزي شديداً مورد توجّه قرار مي گيرد.علي(ع) فرمود:«لاينفع اجتهاد بغير توفيقٍ؛(۳۶) تـلاش (و برنامـه ريـزي) بـدون توفيق فائده ندارد.»درباره توفيق در روايات به اين عناوين برمي خوريم:
۱- توفيق عنايت و كمک است.

۲- توفيق رحمت الهي است.
۳- توفيق اولين نعمت است.
۴- توفيق اساس سعادت است.
۵- پيشوايي چون توفيق نيست.
۶- از توفيقات حفظ تجربه است.
۷- عافيتي بالاتر از توفيق نيست.
۸- طاعت و بندگي جز با توفيق ميسر نيست.
۹- توفيق عقل را زياد مي كند و ياري مي رساند.(۳۷)

نكات مهم در برنامه ريزي

۱- ظرافت و دقت

در موفقيّت هركاري، برنامه ريزي امكانات، تلاش و... لازم است امّا هيچ چيزي به اندازه برنامه ريزي دقيق در موفقيّت و انجام كارها مؤثر نيست.
علي(ع) مي فرمايد:«التّلطّف في الحيلة اجدي من الوسيلة؛ ظرافت و دقّت در برنامه ريزي بهتر از امكانات است.»
قرآن كريم درباره اصحاب كهف كه از خواب طولاني بيدار شدند يكي از آن ها گفت: «اكنون يک نفر را با اين سكه اي كه داريد به شهر بفرستيد تا بنگرد كدامين نفر از آن ها غذاي پاكتري دارند، از آن مقداري براي روزي شما بياورد، امّا بايد نهايت دقت را به خرج دهد و هيچ كس را از وضع شما آگاه نسازد، چرا كه اگر آن ها از وضع شما آگاه شوند سنگسارتان مي كنند، يا به آيين خويش شما را باز مي گردانند...»(۳۸)
در اين آيه هم از برنامه ريزي اصحاف كهف خبر داده و هم از دقّت و ظرافت كاري آن ها در برنامه ريزي كه بايد از غذاي پاک و حلال خريداري شود، و در رفت و آمدها مسئله امنيتي را مراعات كند و... اين ها دقت ها و ظرافت هاي برنامه ريزي است.

۲- تفكر و تدبر

برنامه ريزي خوب و عميق و همه جانبه زاييدة فكر خوب و ژرف انديشانه است اگر كسي بخواهد برنامه ريزي خوبي داشته باشد بايد در مورد آن كار، جوانب آن، عاقبت و آينده آن خوب فكر كند، البته از اين نكته نيز غافل نشود كه فكر زياد و دقّت و عاقبت انديشي بيش از حد انسان را دچار وسواس مي كند.
علي(ع) فرمود:«الحيلة قائدة الفكر؛(۳۹) چاره انديشي حاصل انديشيدن است.»
هر چيز چاره اي دارد
در زندگي انسان گاه انبوه مشكلات سر راه انسان سبز مي شود كه ممكن است انسان مأيوس شود و يا خود را در بن بست ببيند، ولي بايد توجّه داشت كه مي توان با برنامه ريزي و چاره انديشي كارها را سامان داد و گره ها را يكي پس از ديگري باز كرد.

علي(ع) فرمود:«لكلّ شيٍ حيلةٌ؛(۴۰) هر چيزي چاره اي دارد.»
در قديم گاهي برخي علما براي مطالعه در شب ها چراغ نداشتند با اين حال براي مطالعه خويش برنامه داشتند، محدّث بزرگ سيد نعمت الله جزايري مي گويد:
ما در روشنايي ماه كتاب مي خوانديم و من كتابهاي "كافيه" و "شافيه" و الفيّه ابن مالك را حفظ مي كردم و شبهايي كه روشنايي ماه نبود كتابهايي را كه حفظ كرده بودم از حفظ تكرار مي كردم، در تابستان گاهي تا اذان صبح مطالعه مي كردم و بعد اذان مي خوابيدم آنگاه به تدريس مي پرداختم.(۴۱)

۳- مشورت

مشورت و كمك گرفتن از نظرات و تجربيات ديگران اصل مهمي است در اسلام، خصوصاً در برنامه ريزي هاي گروهي، مشورت امر ضروري تر است چون هم باعث غناي برنامه ريزي مي شود و هم عامل جذب و همكاري ديگران. علي(ع) زيبا فرموده، آنجا كه مي گويد:«من جهل وجوه الآراء اعيته الحيل؛(۴۲) كسي كه از آراي گوناگون آگاه نباشد (چاره انديشي نتواند و) برنامه ريزي او را خسته خواهد كرد.»
قرآن صريحاً به پيامبر اكرم(ص) دستور مي دهد، كه در برنامه ريزي اجراي احكام و امورات با مردم مشورت كن.
«و شاورهم في الامر فاذا عزمت فتوكّل علي الله؛(۴۳) با آن ها در كارها مشورت كن امّا هنگامي كه تصميم گرفتي بر خدا توكّل كن.»
چنانكه در جنگ بدر لشكر اسلام طبق فرمان پيامبراكرم(ص) مي خواستند در نقطه اي اردو بزنند يكي از ياران حضرت به نام (حباب بن منذر) عرض كرد اي رسول خدا(ص) اين محلي را كه براي لشكرگاه انتخاب كرده ايد طبق فرمان خداست كه تغيير آن جايز نباشد و يا صلاحديد خود شما مي باشد.
پيامبر(ص) فرمود:«فرمان خاصي در آن نيست، عرض كرد: اينجا به اين دليل و آن دليل جاي مناسبي براي اردوگاه نيست دستور دهيد لشكر از اين محل حركت كند و در نزديكي آب براي خود محلّي انتخاب نمايد، پيغمبر نظر او را پسنديد و مطابق رأي او عمل كرد.»(۴۴)

۴- به هم نزدن برنامه

برنامه ريزي وقتي ظريف و دقيق بود، بايد با جدّيت تمام اجرا و عملي گردد به هيچ وجه اجازه ندهيم كارهاي ديگر مانع انجام آن گردد. به اين خاطره توجّه كنيد.
يكي از دوستان شهيد رجايي مي گويد: در سال ۵۲ يا ۵۳، روزي به اتفاق رجايي براي خوردن ناهار قرار گذاشتيم وقتي به خيابان ولي عصر، سه راه شهيد بهشتي رسيديم. ناگهان رجايي گفت:«ماشين را نگهداريد!» ماشين را متوقف كرديم. گفتم چه شده است؟ گفت: بريم مسجد و نماز بخوانيم.گفتم: رفقا منتظرند: گفت: والله من با خداي خود عهد كرده ام كه هميشه قبل از نهار، نمازظهر و عصر را بخوانم. قبل از شام، نمازمغرب و عشاء را، و قبل از صبحانه نماز صبح را بخوانم، و اگر يک روز اين برنامه را ترک كردم به عنوان جريمه يک روز، روزه بگيرم. شما كه راضي به جريمه شدن من نيستيد.»(۴۵)معروف است كه امام راحل، در پاريس در حال مصاحبه با خبرنگاران بودند وقتي متوجه وقت نماز مي شود مصاحبه را قطع مي كند و نماز را اقامه مي كند.و از آقاي فرقاني يكي از اطرافيان امام راحل نقل شده كه در روز

رحلت آقا مصطفي فرزند برومند امام راحل برنامه ملاقات با فقيري را كه بنا بود بـه او كمـک شـود تـرک نكرد.

۵- توكل و توسّل

با همة برنامه ريزيهاي دقيق در انجام كارها تكيه بر خدا باشد تا او توفيق را رفيـق انسـان سـازد. علـي(ع) فرمود:«لا ينفع اجتهادٌ بغير توفيق؛(۴۶) تلاش (در كنار برنامه ريزي) بدون توفيـق (الهـي) سـود نخواهـد بخشيد. (و به جايي نخواهد رسيد).»

لذا قرآن كريم وقتي دستور مشاوره به پيامبراكرم(ص) را مي دهد، كه در اجراي احكام دسـتورات الهـي و برنامه ريزي آن با مردم مشورت كن مي فرمايد:«فاذا عزمت فتوكّل علي الله انّ الله يحبّ المتوكّلين؛(۴۷) امّا هنگامي كه (با برنامه ريزي) تصميم گرفتي بر خدا توكّل كن زيرا خداوند متوكّلان را دوست مي دارد.»

و همين طور توسّل به پيامبراكرم(ص) و امامان معصوم(ع) در كنار برنامه ريزي و تلاش فراموش نشود.

نتيجه گيري:

مهم ترين مسئله در برنامه ريزي ، داشتن هدف است. داشتن هدف باعث مي شود تا فعاليت و كارهاي مـا در جهت خاصي قرار بگيرند و زندگي ما هدفمند گردد، در نتيجه از انجام دادن كارهـايي كـه در راسـتاي هدف ما قرار ندارد، پرهيز خواهيم كرد. يك مثل معروف مي گويد: «براي كشتي كه هدف ندارد، باد موفـق و مخالف معنايي ندارد» اولين ويژگي انسان موفق داشتن هدف است. داشتن هدف به رفتارهاي ما جهـت مي‌دهد و زندگي ما را معني دار مي‌كند؟

تعيين هدف براي موفقيت كافي نيست، يعني داشتن هدف بـراي موفقيـت لازم اسـت امـا كـافي نيسـت. مهم‌تر از خود هدف، انجام اقدامات عملي است. يعني بايد فعالانه در راه رسيدن به هدف گام برداريد و بـا تلاش و كوشش سعي كنيد تا خودتان را به هدف موردنظر نزديك و نزديك كنيد.برنامه‌ريزی، يكی از رمـوز موفقيت و پيشرفت است. انسان با برنامه‌ريـزی مـی‌توانـد مشـكلات احتمـالی را پـيش‌بينـی و بـرای آنهـا چاره‌انديشی كند. در روايات اسلامی، به واژه‌هايی چون تدبير، دوراندیشی و نظم اشاره شـده اسـت كـه در بردارنده معنای برنامه‌ريزی هستند. برای داشتن برنامه‌ريـزی درسـت و اجـرای آن، چنـدعامل تأثيرگـذار هستند كه عبارت است از: استفاده بهينه از فرصت‌ها، ارزش نهادن به وقت و زمان، آينـده‌نگـری، تـدبير و تقسيم امور.

اكنون اين عوامل را در آيينه روايات به تماشا می‌نشينيم. پيامبراكرم صلی‌اللـه‌عليـه‌وآلـه دربـاره از دسـت ندادن زمان و استفاده از فرصت‌ها می‌فرمايد: «آن كس كه درِ خيری به رويش گشوده شد، آن را غنيمـت شمارد و از فرصت استفاده كند؛ زيرا نمی‌داند چه وقت آن در به رويش بسته می‌شود.» امير مؤمنان علـی عليه‌السلام نيز درباره بهره‌گيری از فرصت‌ها می‌فرمايد: «فرصت‌های نيک را غنيمت شماريد. به درستی كه فرصت‌ها، مانند گذركردن ابـر مـی‌گـذرد.» ايشـان در اهميـت برنامـه‌ريـزی و آينـده‌نگـری مـی‌فرماينـد: «برنامه‌ريزی و آينده‌نگری پيش از كار، تو را از پشيمانی ايمن می‌دارد.» امام حسين عليه‌السلام در فضيلت و ارزش وقت می‌فرمايند: «زيان‌كار واقعی كسی است كه لحظه لحظـه عمـرش را از دسـت دهـد» و امـام صادق عليه‌السلام در اين‌باره می‌فرمايد: «هيچ چيز عزيزتر از وقت تو نيست.» همچنين امام جواد در مورد تدبير در امور می‌فرمايد: «هر كس نداند كاری را از كجا آغاز كند، از سرانجام رساندن آن درمی‌ماند».

نظم و برنامه‌ریزی، از مسائل بسیار مهم است که بدون آن، هیچ کاری سامان نمی‌یابد. ازاین‌روست که پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله در این‌باره توصیه‌های بسیار کردند و همواره می‌کوشیدند مسلمانان با نظم و تدبیر زندگی خود را اداره کنند. خود ایشان نمونه نظم و انضباط بودند و نظمی دقیق و الهی بر همه شئون و رفتارشان حاکم بود و در واقع زندگی فردی، خانوادگی، اجتماعی و سیاسی آن حضرت، جلوه‌ای نظم و تدبیر بود. رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله اوقات خود را تقسیم می‌کرد و هر بخش آن را برای انجام دادن برنامه‌ای خاص در نظر می‌گرفت. امام علی علیه‌السلام در این مورد می‌فرماید: «رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله چون به خانه می‌رفت، اوقات خویش را سه قسمت می‌کرد: بخشی را برای عبادت خدا، بخشی را برای خانواده خود و بخشی را به خود اختصاص می‌داد. سپس بخشی را که به خود اختصاص داده بود، میان خود و مردم تقسیم می‌کرد و بخشی از آن را به مردم اختصاص می‌داد و عام و خاص را می‌پذیرفت و چیزی از آنان دریغ نمی‌ورزید.» در لزوم برنامه‌ریزی برای هر کاری پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله به ابن مسعود می‌فرمایند: «ای پسر مسعود! آن‌گاه که کاری انجام می‌دهی، با آگاهی و عقل انجام بده و مبادا کاری را بدون برنامه‌ریزی و آگاهی انجام دهی».

منابع و پي نوشت :

۱. نهج البلاغه، محمددشتي، نامه۴۷، ص۵۵۸ .

۲. همان، حكمت ۳۹۰، ص۷۲۴ .

۳. كافي، كليني، بيروت، دارصعب و دارالتعادف، ۱۴۰۱ق، ج۵، ص۸۷، ح۱ .

۴. نهج البلاغه، حكمت۲، منتخب ميزان الحكمه، محمدي ري شهري، قم دارالحديث، ص۴۰۳ ح۴۹۸۴ .

۵. منتخب ميزان الحكمه، ص۴۰۳، ح۴۹۸۵ .

۶. همان، ص۴۰۳، ح۴۹۸۷ .

۷. سوره والعصر، آيات۱-۲.

۸. تفسير فخر رازي، ج۳۲، ص۸۵ به نقل از تفسير نمونه، مكارم شيرازي، دارالكتب الاسلاميّه، ج۲۷، ص۲۹۶ .

۹. منتخب ميزان الحكمه، ص۳۷۱، تنبيه الخواطر.

۱۰. منتخب، ص۳۷۱، مكارم الاخلاق، ج۲، ص۳۶۴ح۲۶۶۱ .

۱۱. منتخب ميزان الحكمه، ص۳۷۱، ح۴۵۹۷ .

۱۲. بحار، محمدباقرمجلسي، دارالكتب الاسلاميه، ج۷۷، ص۱۶۵، ح۲، منتخب ميزان، ص۴۰۳ .
۱۳. نهج البلاغه، حكمت، ۱۱۸ .

۱۴. بحار، ج۷۷، ص۱۶۵، ح۲ .

۱۵. چهل مجلس، احمد دهقان، قم، انتشارات ناصر، ۱۳۸۲، ص۲۵۴ .

۱۶. همان.

۱۷. همان، ص۲۵۳ .

۱۸. منتخب ميزان الحكمه، ص۳۷۱، ح۴۵۸۹ .

۱۹. خصال صدوق، قم مؤسسة النشرالاسلامي، ۱۴۱۴ق، ص۲۵۳، ح۱۲۵ .

۲۰. ره توشه راهيان نور، شماره ۲۷۲، دفتر تبليغات اسلامي، ص۱۴۰ .

۲۱. منتخب ميزان الحكمه، محمدي ري شهري، سيدحميدحسيني، قم دارالحديث، ج۱، ص۳۷۱ح۴۵۹۶ .
۲۲. ره توشه، ص۱۴۰ .

۲۳. منتخب ميزان الحكمة، ص۴۰۳ .

۲۴. ر.ک مجلّه مبلّغان، شماره ۲۸، ص۳۹ .

۲۵. چهل مجلس، احمد دهقان، قم، انتشارات ناصر، ۱۳۸۲ش، ص۲۵۳ .

۲۶. در آسمان معرفت، علّامه حسن زاده آملي، انتشارات تشيّع، ۱۳۷۵، ص۱۹ .

۲۷. فيض القدير فيما يتعلق بحديث الغدير، شيخ عباس قمي (۱۳۵۹م) دوم، بوستان كتاب ۱۳۷۶ش، ص۱۱۷ .

۲۸. مهر و قهر، محمدرضاسبحاني نيا و سعيدرضاعلي عسكري، مركز فرهنگي شهيد مدرس، ۱۳۷۹ش، اصفهان، ص۵۰ .

۲۹. اخلاق مركز تدوين متون درسي، محموداكبري، ۱۳۸۶، ص۱۴۲ .

۳۰. همان، ص۱۴۲، گوهروقت، ص۱۴۶ .

۳۱. منتخب ميزان الحكمه، ص۳۷۱، ح۴۵۸۹ .

۳۲. ميزان الحكمه، ح۱۴۲۱۱ .

۳۳. همان، ح۱۴۲۱۰ .

۳۴. نگاهي به: اخلاق۱همان، ص۱۴۰، وره توشه شماره۷۲، دفتر تبليغات اسلامي، ص۱۴۴.

۳۵. الميزان في تفسير القرآن، علّامه طباطبايي، قم، انتشارات جامعه مدرسين، ج۷، ص۳۸۱ .

۳۶. منتخب ميزان الحكمه، محمدي ري شهري، سيدحميدحسيني، ص۵۴۱، ح۶۶۲۰ .

۳۷. همان، ص۵۴۱، روايت ۶۶۱۶ تا روايت ۶۶۲۸ .

۳۸. فابعثوا احدكم بورقكم هذه الي المدينة فينظر ايّها ازكي طعاماً فليئتكم برزقٍ و ليتلطف و لا يشعرنّ بكم احداً. (سوره كهف، اية ۱۹-۲۰).

۳۹. ميزان الحكمه، محمدي ري شهري، دارالحديث، ج۳، ح۴۴۹۸ .

۴۰. همان، ح۴۵۰۱ .

۴۱. گوهروقت، سيدابوالحسن مطلّبي، تهران سازمان تبليغات اسلامي۱۳۷۲، ص۱۵۵ .

۴۲. ميزان الحكمه، ج۳، ح۴۵۰۲ .

۴۳. سورة آل عمران، آية۱۵۹ .

۴۴. تفسير المنار، ج۴، ص۲۰۰، به نقل از تفسير نمونه، مكارم شيرازي، دارالكتب الاسلاميه، ۱۳۷۰، ج۳، ص۱۴۳ .

۴۵. قصه هاي معنوي، محمدرضا اكبري، انتشارات پيام عترت، دوم، ۱۳۷۸، ص۴۲ .

۴۶. منتخب ميزان الحكمه، محمدي ري شهري، سيدحميدحسيني، قم، دارالحديث، ص۵۴۱، ح۶۶۲۰ .

۴۷. سورة آل عمران، آية ۱۵۹ .

اهميت، ضرورت و فوائد برنامه ريزي در اسلام، نويسنده: حجة الاسلام سيد جواد حسيني